

KOGNITIV METAFORANING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Sotvoldiyeva Muattarxon Ikromjon qizi

Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi o'qituvchisi

muattarsotvoldiyeva98@gmail.com

+998948649331

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13885491>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada "Kognitiv metaforaning tilshunoslikdagi o'rni, ishlatilish usullari hamda uning o'zbek va ingliz tillaridagi farqlari" haqida fikr-mulohazalar keltirildi.

Kalit so'zlar: temporal olam, til, manzara, kognitiv, metafora, tilshunoslik, qarash, tasvir-tarjima, prognoz, nisbiy.

ANNOTATION

In this article, opinions were given about "The role of cognitive metaphor in linguistics, methods of its use and its differences in Uzbek and English languages".

Key words: temporal world, language, landscape, cognitive, metaphor, linguistics, vision, image-interpretation, projection, relative.

АННОТАЦИЯ

В данной статье были высказаны мнения о «Роль когнитивной метафоры в лингвистике, методах ее использования и ее различиях в узбекском и английском языках».

Ключевые слова: временной мир, язык, ландшафт, когнитивный, метафора, лингвистика, видение, образ-интерпретация, проекция, релятивизм.

Tilshunoslikda metafora haqida yetarlicha izlanishlar olib borilgan bo'lsa ham, unga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Chunki tilda so'zlardan foydalanish uchun so'zlarning o'z ma'nosi bilan birga ularning majoziy ma'nolarini ham bilish kerak. Bu esa, o'z navbatida tilshunoslikda metaforani har tomonlama o'rganib tadqiq etish zaruriyati borligini anglatadi. Tilshunoslar metafora ilmi haqidagi izlanishlarni metaforaning tilshunoslikda namoyon bo'lishi, uning tildagi ahamiyati bilan bog'lashadi. Metaforani o'rganishga ko'plab yondashuvlar ko'plab tasniflarning tug'ilishiga olib keladi. Turli tadqiqotchilar o'z yondashuvlari va mezonlari asosida metaforalarning har xil turlarini ajratadilar. Qadim zamonlardan beri ba'zi an'anaviy metafora turlarining tavsiflari mavjud. Metafora nutqning bezagi, fikr ifodalashning o'ziga xos shakli ekanligi alohida e'tirof etiladi.

Lingvomadaniy tadqiqotlar doirasida maydonga kelgan ilmiy qarashlar metaforani ma'lum bir xalqning milliy, o'ziga xos, spesifik dunyoqarashini ifoda etuvchi muhim vositalardan biri tarzida o'rganishning dolzarbligini ko'rsatdi. Metafora milliy dunyoqarashni ifodalovchi vositalardan biri ekanligi, ularni tarjimada qayta yaratishda tarjimon oldiga murakkab vazifani qo'yadi. Metaforani anglash va olam manzarasini tasvirlashda o'ziga xos usul sifatida qo'llashning zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlari tadqiq etilmoqda. Bu o'rinda metaforani shakllantiruvchi elementlar, uning turlari, tarjima jarayonida metaforaning o'ziga xos xususiyatlari, muammolari o'rganildi. Mazkur yo'nalish bo'yicha qilingan ilmiy tadqiqotlar o'rganilib nazariy bilimlar umumlashtirildi. Ular ishlariga munosabat bildirildi. Mavzuni o'rganish jarayonida kognitiv tilshunoslikning qilinishi kerak bo'lgan ko'plab masalalari tadqiqot nuqtai nazardan ochiq qolib kelayotganligi asoslashga harakat qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Metaforaning mazmunini, maqsad va vazifalarini belgilash uchun uni, avvalambor, anglash zarurati yuzaga keladi. Anglash masalasi tilshunoslikda turli aspektlarda o'rganilgan. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda anglash jarayonini ifodalovchi turli atamalar uchraydi. Ushbu atama bilan jarayonning o'zi ham, natijasi ham nomlanishi mumkin. [Vedjbitskaya A, 1999:776] Kognitiv tilshunoslikning eng muhim tamoyili har qanday lisoniy shakl asosida inson tafakkur faoliyatining mahsuli bo'lgan mental tuzilma-kontsept turishini e'tirof etishdan iboratdir. Metafora kognitiv yondashuv doirasida yuqori qiymatli hodisa sifatida baholanadi. Metafora inson tafakkur faoliyatining ajralmas qismidir. Metafora , shuningdek, qandaydir mavhum bilimni ko'proq tanish, odatda aniq sohaga oid tushunchalar orqali ifodalanishi bo'lib, u nafaqat tushunchalarni kategoriyalashtirish, balki bilimning alohida shaxslar va kishilar jamosida to'planishi hamda saqlanishida ishtirok etadi. Amerikalik olimlar J. Lakoff va M. Jonson tomonidan yaratilgan kontseptual metafora nazariyasi metafora hodisasi nazariy tahliliga qo'shilgan katta hissadir. Kognitiv yo'nalish doirasida metafora tafakkur qonuniyatlari asosida kechadigan olamni bilish jarayonini aks ettiruvchi hodisa sifatida talqin qilinadi. [Lakoff 1990:88] Boshqacha aytganda, metafora tajribaning bir sohasidan ikkinchisiga ko'chishini qanday tizimli ravishda ta'minlashini izohlaydi. Metaforaning kognitiv talqini uning oddiy lisoniy hodisa ko'rinishidagi talqinidan chekinish va bilimning metaforalashuv sharoitlari hamda mexanizmini aniqlash imkonini yaratadi. Ushbu yondashuv, bir tomondan, til va tafakkur tizimlari aloqasiga ishora qilsa, ikkinchi tomondan, metaforik tushunchalarning ta'sirchanligi, obrazlilik va

ixchamligini ta'minlovchi nolisoniy omillarni ajratish hamda guruhlash uchun qulaydir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi kunda tilshunoslik, psixologiya, falsafa, sun'iy intellekt, antropologiya, nevrologiya fanlaridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, til tizimi va lisoniy faoliyatni har tomonlama tadqiq qiladigan, ularga xos hodisalarning belgi-xususiyatlarini batafsil yoritishga xizmat qiladigan, tilshunoslikning turli sohalarini o'zida biriktirib, barchasi uchun umumlashma tahlil tizimini yaratib bera oladigan fan, shubhasiz, kognitologiya degan xulosaga kelindi. Insonning dunyoni, voqelikni bilishi, uni idrok etishida uning maqsadli faoliyati natijasi hisoblangan tafakkurning o'rnini alohida ta'kidlash zarur. Tafakkur voqelik haqidagi axborotni qabul qilish, to'plash, qayta ishlash va tartibga solish usuli bo'lsa, til voqelikni idrok etish va bilish quroli hisoblanadi. Nutqiy birliklarning hosil bo'lishi va ularning tushunilishi ong bilan bog'liqdir, ya'ni aqliy faoliyat natijasi hisoblanadi. Aqliy faoliyat esa lisoniy bilimlarsiz maqsadli jarayon bo'la olmaydi. Shu jihatdan kognitiv tilshunoslikka lisoniy qobiliyatning tarkib topishini tushuntiruvchi fan deb qaralyapti. Kognitiv tilshunoslikning tadqiq obyekti bilimlar haqidagi tasavvurlar strukturasi va ularning turli kognitiv jarayonlar (tushunish, tahlil, til axborotining qurilishi)da til imkoniyatlarini sharhlash, shu bilan birga ularning paydo bo'lishini o'rganish kabilarni o'z ichiga oladi. Til imkoniyatlarini ichki kognitiv struktura, axborotni qayta ishlash tizimida kommunikativ dinamika jarayoni sifatida qarash dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda. "Kognitiv" atamasi aslida lotin tilidan kelib chiqqan bo'lib, tushunish, anglash, bilish, o'ylash ma'nolarini beradi. Kognitiv tahlilda olamni bilish jarayonida yuzaga keladigan mantiqiy strukturalarning lisoniy ifodasini ochib beruvchi mexanizmlar qurshovidagi uslub va vositalar tadqiqi asosiy o'ringa chiqadi.

XULOSA

Bu yondashuv metaforaning kognitiv va diskursiv o'lchamlari o'rtasida katta farq mavjud emasligi to'g'risidagi tezisga asoslanadi. Shunga ko'ra, tadqiqotchilarning asosiy harakatlari metaforaning kognitiv va diskursiv xususiyatlarini aniqlashga qaratilgandir. Metafora bir vaqtning o'zida ham aqliy ham linguo-ijtimoiy hodisadir. Masalan, siyosiy matnlarni o'rganib shunga xulosa qilishimiz mumkinki, mahsus metaforaning yolg'iz kognitiv yoki yog'iz diskursiv tarafdin tasniflash metafora imkoniyatlarini to'laligicha ochib bera olmasligi mumkin [3,7]. Hozirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, metafora tahliliga kognitiv yondashuv metaforologiyada muhim ro'l o'ynaydi, biroq kognitiv

nazariyaning ko'p taraflari hali ham noma'lumligicha qolmoqda. J.Lakoff va M.Johnson ilgari surgan g'oyalari butun dunyo bo'ylab keng tarqaldi va ko'plab amaliy natijalarga erishildi. Shu bilan birga, bu nazariya ko'plab ilmiy maktablar va yo'nalishlarda o'rganilib talqin qilinmoqda, keyingi rivojlanishlar uchun yangi usul va metodlar ishlab chiqilmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umurzoqova M., Xo'jamberdiyeva Sh. "Metafora va uning uslubiy xususiyatlarini o'rgatish" O'zbekiston: Til va madaniyat. III seriya. O'zbek tili ta'limi. – Toshkent, 2017. 98-b.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека.— Москва: Наука, 1999. — 896 с.
3. Баранов А.Н. Очерк когнитивной теории метафорі // Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалі к словарю). — Москва: Ин-т русского языка РАН, 1991. — 321 с.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. — Москва: Язык русский кул'тури, 1999. — 776 с. — URL

WOC
WORLD
ONLINE
CONFERENCES

